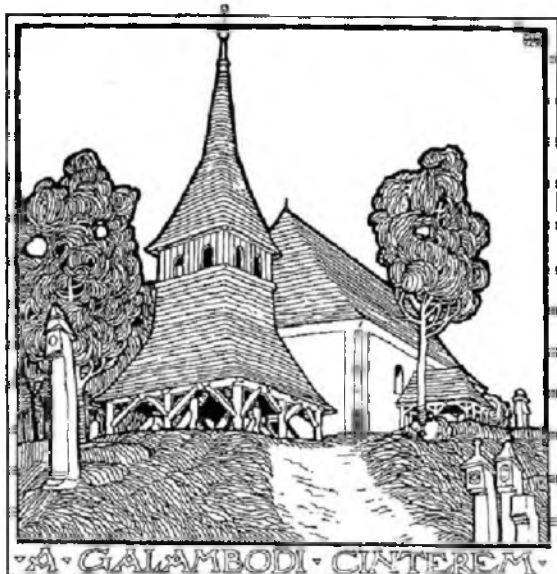

Debreczeni László EMLÉKIRAT

Főtiszteltű és méltóságos dr. Makkai Sándor úrhoz,
Erdély református püspökéhez

Magyar kultúránk emlékekben napról napra szegényedik. Ha az ébren őrködő figyelmével tekintünk szét, szomorú képek tárulnak eléink. Ma itt, holnap ott romlik le vagy kerül illetéktelen kezekbe egy-egy templom, kastély vagy udvarház. Itt is, ott is apró görgetegek indulnak meg a tetőn. Eleinte csak néhány, de aztán mind több és több. Sodród-
nak, sodornak, nőnek, növekednek, elébb lassan, aztán gyorsan és mind gyorsabban, s végül pusztító lavinaként, vészes robogással, feltartóztatathatatlanul rohannak alá. Istennem, mi lesz, ha az aljba érnek! Sivár pusztulás, halotti csönd. A hegyoldal letarolva, elpusztítva, kopáran. A rajta lévő életnek vége mindörökké, elmúlt visszahozhatatlanul, s ha jön is utána más, nem lesz ugyanaz, soha, soha. Talán még a gyökere sem.

Nálunk is megindult valami; egy-két lavinamag a pusztulás jeleit mutatja. Nézzük tétlenül a kezdetet, várhatjuk egykedvűen a véget? Már így sok mindenünk veszett el! Nem, nem szabad megvárunk, míg az itt-ott megindult pusztulás lavinaként rohan le a végenyészet örök csendjébe! Ősi műveltségünk dokumentumait, apáink alkotásait meg kell óvnunk az elsodortatástól. Nekünk itt, Erdélyben nem lehet közömbös, hogy mink pusztul el, ha kultúránk régiségét és eredetiségét bizonyítani akarjuk. Műemlékeinket konzerválnunk kell, mert tartozunk ennyivel múltunk és jövőnk egyaránt. Ami pedig nem maradandó vagy már nem tartható meg, azt felvételekben kell megörökíteni. Sok, nagyon sok munka vár itt elvégzésre...

Íme, ezek a gondolatok adták kezembe a tollat, ezek adnak létjogot írásomnak, hogy felszínre vessen és kultúrügyeink homlokterébe állítson egy nagyon égető kérdést – hátha megértő testvérgondolatokra talál, s ha pedig nem, ak-

kor is – úgy érzem – kötelességemet teljesítem. Itt vannak ősi templomaink. Hány pusztult már el, hánynak még a helyét sem tudjuk ma. Még tiszta magyar őslakosságú vidéken is vannak ilyen esetek, s a késő korok múltkereső fia úgy kell rekonstruálja magának az elsodort szent hajlékot, régi memoriálékából és a még ma is meglévő építészeti formákból. Eddig igen keveset törődtek mindezzel. Romtemplomaink, mint amilyenek a magyarsárdi, a bokaji, a marossolymosi és még sok más, bizonyítékai ennek és egyúttal intő példák is a jövőre nézve. E romokat mind fel kellene mérni, le kéne rajzolni, amíg teljesen el nem enyésznek, hisz alaprajzilag a legérdekesebb típusok közé tartoznak. De nemcsak maga a templomépület fontos, hanem minden, ami körülveszi, mert minden az itteni speciális viszonyokon épül fel. Az öles falú, körüljáró tornácos vastag öregtorony a vigyázást és a védelmet biztosítja. Védelemre szolgál a bástya bejáratú, lőréses kerítés is; háború esetén a nép megerősített templomába menekült. Ahol elpusztult vagy nem épült torony, ott karcsú haranglábakból hív imára a harang. Valamennyi egy-egy remeke a népművészetnek; a legeredtibb formakincsét őrzik népünk szerkezeti gondolkodásának. Hány veszett el ezekből is! Nemrégiben egy igen szép példányt, a magyarbikalit kellett lebontani a gondozatlan-

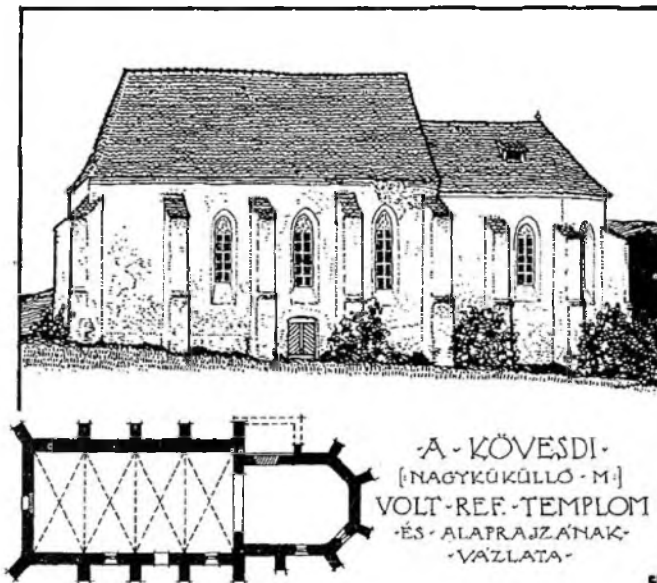

• A MAROMÁRDATAKI - RÉGI - REFORMÁTUS - TEMPLOM -

ságból származó rozogaság miatt. Még jó, hogy volt egy Szinte Gábor, aki a háború előtt felmérte és modelljét elkészítette a Magyar Néprajzi Múzeum számára. Nekünk nincs lelkes munkásokkal dolgozó néprajzi múzeumunk, de a munkát mégis meg kell csinálni. Már a nagy világégés előtt mondták művészeink, hogy a tizenkettedik órában vagyunk, tehát haladéktalanul neki kell fogni emlékeink összegyűjtésének. Mennyire az utolsó órában vagyunk hát mostan? Ha nézzük kálvinista temetőink gyönyörű díszeit, a hímes faragású fejfákat, szinte szörnyű veszteségeket kell elkönyvelnünk. Míg – például – a köpeci temetőből 1910-ben „sok ősi mustrás kopjafa”-ról tesznek említést, addig 1920-ban már mutatóban is alig lehet találni belőlük ott. Íme tíz esztendő mérlege. És sok helyen van ez így, és sok másegyéb-
bel is! Veszendő értékeink közé tartoznak festett templomennyezeteink és festett bútoraink is. Renoválásoknál egyre-másra dobódnak ki, és igazi szerencse, ha egyikét-mási-

kát csűrben hanyódva, vagy az udvaron esőverten, véletlenségből észreveszi az érdeklődő szem és megfelelő helyről gondoskodva, megmenti a pusztulástól, mint történt a kispetri és barátosi mennyezettel és papi bútorzattal. Ezekben is sok veszteségünket sirathatjuk. Egy-egy mennyezet valószínű gyűjteménye a szebbnél szebb mintáknak, s kincsháza a legkülönbözőbb díszítőelemeknek. Tanultak belőle paraszt asztalosaink ornamentikát festeni, viszont egyes mesterek maguk is vettek fel népi elemeket mennyezeteik megalkotásánál.

Ezen dolgok mellett nem lehet többé nemtörődömséggel elmenni. Az idő komor szava parancsolja, hogy emeljük fel kezünket, feszítsük neki akaratomkat és vessünk gátat a rohamos pusztulásnak, ha csak egy kicsit is fáj a jövődönk, s ha csak egy kevés önérzet is van bennünk. Működő tudományos intézményeink, sem egyesületeink nincsenek, amelyek programszerűen gondoskodnának a veszendő emlékek megmentéséről és öröködnének az ép dolgok jókarban tartása és fennmaradhatása felett. Eme kötelességek tehát a tulajdonosokra hárulnak, jelen esetben az egyházakra. De vajon egyházaink, műveltségünknek ezek a pillérei gondoltak-e valaha is erre? Vajon az erdélyi sajátlagosságokból született, magyar jellegben gazdag templomokban ma is bővelke-

dő legnagyobb magyar egyház, a kálvinista, rendelkezik-e valamilyen kataszterrel vagy lajstrommal, amelyben a leg híresebb műemlékjellegű templom is fel volna véve? Van-e erről térképe? Vajon van-e nyilvántartása mennyezeteiről, bútorokról, fatornyokról, műbeccsel bíró klenódiумokról, harangokról, terítőkről, s más holmikról? Alig hiszem. Vagy legalább az egyes egyházközségek becsben tartják-e azt, amijük van? Sajnos – kevés kivétellel – nem, mert sajnos, teológiánkon műtörténetet ma sem tanítanak! Papjaink nincsenek erre nevelve, sok dolog éppen általukvész el. Mit várjunk hát másoktól? Az újításvágyból származó meggon-dolatlanságokat nem gátolja, nem ellensúlyozza semmi sem. Ezért fog elpusztulni lavinas gyorsasággal minden, ha továbbra is ez az állapot marad meg. Felelősséget azonban nem visel senki. Pedig: mindnyájan, akik tudjuk ezeket, óriási felelősséget viselünk; a jövődönk számon fogja kérni tőlünk kultúrjaink elpredálását, s megvető ítéletét meg fog-

juk érdemelni! Jogunk van hát más gazdálkodást követelni! E felelősség teljes érzetében és – úgyszólván gyermekkorom óta – égve a vágytól, hogy népem kultúráját ilyen irányban szívvvel lélekkel szolgálhassam, bátor vagyok munkaerőmet e célból egyházamnak felajánlani és kérni a fő-tiszteletű és méltóságos püspök urat, hogy műemléktemp-lomaink ügyét a kezébe venni méltóztassék, és ezzel kap-csolatosan ajánlatomat támogatni szíveskedjék. Bár a lértét való küzdelemben másfelé is terelődtem, tudatos célkitűzés-sel mindig is erre készültem, bízva egy eljövendő alkalom-ban. Megismertem a rendelkezésemre álló irodalmat, művé-szeti és tudományos szempontból feldolgozott anyagot. Láttam az eredményeket, láttam a hibákat, a hiányokat. Láttam: csak kísérletek, egyéni akciók vannak, de egységes, átfogó, komoly munka nincs. Amit feldolgoztak, az is csak Kalo-taszegre és a Székelyföldre, sőt itt is csak a könnyebben hozzáférhető helyekre szorítkozik. Mezőség, Szilágyság, Maros- és Aranyosszék, s más, gyérebb magyar lakosságú vidékek úgyszólván teljesen érintetlenek, s ha akadt olyan, aki itt is szétnézett volna, annak a lehetőséget nem adták meg. Tudom, hogy a vázoltak elvégzése minő óriási munka, tudom azt is, hogy ez költségbe is kerül, mert aki ebben dol-gozik, anyagi gondoktól mentesítve kell legyen. Erre pedig

alapja nincsen az egyháznak, de meg kell szervezni. Addig is azonban legveszendőbb emlékeink – mennyezet- és bútorfestések, fatornyok – összegyűjtését haladéktalanul meg kell kezdeni. Mindenképpen azon kell lenni, hogy e munka beinduljon, mert ezzel várni nem lehet; maholnap semmink nem marad ezekből. Utalok itt a tavasszal lebontandó pókai templom igen régi mennyezetfestményeire. Ez kisebb munka, melyre fedezetet hiszem, hogy lehetséges találni. Végül még megjegyzem, hogy mindezeket nem lehet úgynevezett *festői* beállítású és *meglátásos* rajzokban megcsinálni, fénykép sem megfelelő, mert mindenütt a stílus- és szerkezetbeli jellegzetességet és magyar sajátosságot kell elsősorban szem előtt tartani.

Egy másik igen fontos és elfelejtethetetlen kérdés az elpusztult és már a meg nem tartható értékeknek hasonértékűvel való utánpótlása. Itt is nagyon sok mulasztását kell lát-nunk a múltnak. Ha valahol új templomra volt szükség vagy

renoválni kellett, a munkát egyszerűen egy falusi pallérra bízta, aki aztán minden további nélkül fel is húzta, ahogy tudta. A felettes egyházhatóság – aki pedig irányadó kellett volna hogy legyen – már csak készen látta a „szép új templomot”. Régebben nem ez volt a baj, mert volt stílusérzék, s a régi formákat nem szorították ki még a városban sem az idegen elemek. Azonban a múlt században változtak a viszonyok, a folytonosságot elvágta az egyszerre nagy erővel betörő idegen hatás. Így épült aztán egész garmadéja a legsivárabb, a legborzasztóbb prózájú, legművészietlenebb templomoknak. Közvetlen a háború előtt aztán művészkörök belátták, hogy ez nincsen jól. Könyveket, tanulmányokat írnak, tradíciókat kutatnak, stílust alkotnak; de hiába. Az állapotok ma is ugyanazok. Így vesztett el egy olyan templom, a szépkenyérszentmártoni, amely a maga nemében egyetlen volt – hogy helyébe egy lélek nélküli, stílustalan hombár épüljön, amittől sír a művészet és a magyar lélek. Csak ez magyarázza meg, hogy olyan ősi és magyar karakterisztikusan gyönyörű szép épületekre is, mint a vistai és a magyarbikali templomok, kimondták a halálos ítéletet, amit a legfelső fórum rendeletileg még meg is erősített. Szomorú példái ezek az értékek semmibe vevésének, s a művészeti tudatlanságnak. Istennek hála, akadtak emberek,

kozunk – mert laikusok csinálták – ha meggondoljuk, hogy hivatalosan sem csinálták jobban. Példá rá az ákosi román kori templom, melyet a Magyar Műemlékek Országos Bizottsága úgy renovált, hogy az évszázadokon át – javítással, bővítéssel, – rárakódott magyar jelleg és patina teljesen lemosódott. Még jó, hogy ez az intézmény a kisebb emlékekkel egyáltalán nem törődött, – éppen ezek őrizvén a legtöbb magyar sajátosságot – nem rontotta el őket.

Hiszem, mert hinni akarom, hogy e néhány sor írás nem íródott hiába, különösen ami emlékeink utánpótlását illeti. Csak körül kell nézni... Németországban különböző porosz, bajor és birodalmi törvények több, mint negyedszázada gondoskodnak még a parasztházak építésmódjáról is. Nálunk a szászoknak egyleteik vannak emlékeik megvédésére és azok szellemének fenntartására. Tudok esetet, hogy a háború előtt színmagyar vidék szélén lévő községben építendő görög-katolikus templom terveit a balászfalvi püspökség maga készítette el bizánci stílusban. A konzerválás, a gyűjtés, feldolgozás a pénztelenségen zátonyra juthat, de az utánpótlás nem, mert amiből fel lehet építeni a rosszat, az ízléstelent, abból meg lehet csinálni a művészi szépet, a magyart is. Központilag megtiltandó: bárminek lebontása, amíg az hozzáértőkkel megvizsgálatva, felvételre nincs,

A NYÁRAD-SZENTANNA-FATORONY

A DÉSTALI HARANGLÁB

AZ EGRE-TÓTI-REF. FATORONY

akik meg tudták menteni e két utóbbi templomot a pusztulástól, de mennyit kellett harcolni a stilszerű kibővítésért és renoválásért! Nem a néppel, hanem – sajnos – a felső főnnyal, amely még mindig a teljes lebontást akarta. A nép józanul megértette, hogy miről van szó, megérezte a kérdés horderejét; belátta, hogy így negyedannyi költséggel is éppen olyan jó templomuk lesz, mint az új, de szebb és nem kell apáik alkotásának lerombolásával azoknak szellemét is elveszíteni, nem törődtek a rendelettel, hanem gondoskodtak a bővítésről. Bika egyenes szembehelyezkedéssel meg is csinálta, de Vista még nem juthatott tovább a tervnél az elébe gördített akadályok miatt. A gyönyörűsége, s a tiszta magyar levegőjű bővítési terv ma sem valósult meg, új templom sincs, de a felekezeti iskola sincs meg, ami miatt a templomgyű megbukott. Nem akarok vádolni e sorokkal, csak olyan hibákra mutatok rá, amelyeknek okozó politikáját a jövőben nem szabad követnünk. Mindezen nem csodál-

bárminek az építése, renoválása előzetes jóváhagyás nélkül, mely garantálja a tiszta magyar művészi tradíciók folytonosságát. Létkérdésünk ez is, akárcsak nyelvünk ápolása. És nekünk van már formanyelvünk erre. Bizonyítékul ott van a kolozsvári, Monostor úti ref. templom. És van művésznünk is, aki érti e csodás nyelvet: Kós Károly. Hálát adok az Istennek, hogy mindezeket megírhattam. Lesz-e értelme, vagy sem? Nem tudom. Súlyosnak érzett erkölcsi kötelességemet teljesítettem ezzel, és szeretném, ha mégsem volna hiába. Az úr akarata mirajtunk.

Isten segedelmével írtam e kis írást az Úr 1927-28 esztendeinek telén.

A kiáltóan időszerű írás a kolozsvári Művelődés című folyóirat Debreczeni László (1903-1986) munkásságának szentelt, születése kilencvenedik évfordulójára emlékező, '93/11. számában jelent meg. A szöveg közt a szerző rajzai.